

mandatas

MANDATAS LYDERYSTEI 2024

PARTIJŲ RINKIMŲ PROGRAMŲ VERTINIMAS

STRAIPSNIŲ RINKTINĖ

Leidinį parėmė „Friedrich Naumann Foundation“ ir „Atlas Network“.

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.
Central Europe and the Baltic States

TURINYS

Ar būsiamiems Seimo nariams rūpi tvarka savo pačių valdose?	3
Verslo ir valdžios funkcijų paininga partijų programose: kas iš tiesų kuria gerovę?	6
Partijų požiūris į verslo reguliavimą: deklaruojami siekiai ne visada dera tarpusavyje	10
Seimo rinkimų programose – itin miglota darbo rinkos politika	13
Viešasis sektorius partijų programose – ar efektyviai naudos mokesčių mokėtojų pinigus ir tarnaus piliečiams?	16
Partijų požiūris į biudžetą – vengia pripažinti išteklių ribotumą	20
Tarp pokyčių ir stabilumo – kokią mokesčių politiką formuos naujoji valdžia?	23
Partijų požiūris į pensijas: tarp laisvės šiandien ir atsakomybės rytoj	27
Kainų augimą valdyti žadančios partijos neįvardija esminių problemos ištakų	29
Didžiosios utopijos rinkimų programose	32

Ar būsiamiems Seimo nariams rūpi tvarka savo pačių valdose?

Kokybiška teisėkūra – tvarkos, skaidrumo ir stabilumo šalyje šaltinis. Įstatymų leidėjai nustato žmonėms taisykles ir ribojimus, tačiau apriboti save jiems pritrūksta valios. Į rinkimus žengiančios politinės partijos žada žmonėms gausiausias gėrybes, daug tvarkos ir teisingumo, tačiau apie tai, kaip padaryti tvarką savo pačių valdose – teisėkūroje – pažadų dalina nedaug. Savo rinkimų programose kai kurios partijos užčiuopia teisėkūros problemas – įstatymų infliaciją ir devaluotą kokybę, polinkį spręsti kiekvieną problemą vis nauju teisės aktu. Vis dėlto programose galima pasigesti sisteminio požiūrio ir sprendimų.

Žada stabdyti įstatymų infliaciją

Politinės jėgos pripažįsta vadinamąją įstatymo konvejerio problemą – teisės aktų yra priimama daug, jie dažnai keičiami. Lietuvos žaliųjų partija ir Laisvės partija vardija per vieną Seimo kadenciją iškeptų įstatymų kiekį – viso labo tik 2 961 teisės aktas. Pagrįstai nuogaustaujama, kad pagal šį rodiklį pirmaujame Europoje. Jei mes per metus priimame vidutiniškai virš 700 įstatymų, Estijos parlamentas priima vidutiniškai 160, Latvijos – 200, Lenkijos – 190, Vokietijos – 115 įstatymų.

„Laisvės ir teisingumo“ partija kalba apie nepakantumą politinei biurokratijai, valstybės ir žmonių pinigų švaistymui. Iš tiesų, nesutvarkyti Seimo procesai žmonėms kainuoja ne tik tiesiogiai parlamentui skiriamus pinigus (Seimo narių ir darbuotojų algoms mokėti, rūmams išlaikyti ir pan.). Nekokybiški įstatymai – tai mūsų visų gaištamasis laikas su jais susipažinti, kovoti su pamatinius valstybės principus ir mūsų teises pažeidžiančiais teisės aktais. O kur dar prisitaikymo kaštai ir nuolatinės įstatymų kaitos sukelti ekonomikos svyravimai!

Politikai pripažįsta ir tai, kad svarstant naujus teisės aktus per mažai tariamasi su gyventojais, bendruomenėmis, nepriklausomais ekspertais, trūksta patogių platformų diskutuoti, siūlyti idėjas ir jas įvertinti. Tai trikdo Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionis demokratus, Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos bei Lietuvos žaliųjų partijos atstovus.

Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) pabrėžia, kad „bet kokiai struktūrinei reformai įgyvendinti būtina atlikti išsamią ir kvalifikuotą kaštų ir naudos analizę“. Nors tiesiogiai Seimo nariai nėra įpareigoti jos atlikti, Teisėkūros pagrindų įstatymo (TPI) principai – proporcingumo, efektyvumo, tikslingumo – reikalauja visuomet įvertinti tiek siūlomo įstatymo, tiek ir galimų jo alternatyvų kaštus ir naudą.

Juk būtent taip kasdien priimame sprendimus – sveriame, kiek naudos ir kaštų neša mums kiekvienas sprendimas ir ko teks atsisakyti bei ką paaukoti, ar nėra geresnio būdo mūsų tikslams pasiekti. Ta pati gyvenimo logika turėtų galioti rengiant įstatymus. Jeigu tokie vertinimai

praleidžiami, jei nesvarstomos galimos alternatyvos, kyla grėsmė, kad įstatyminė intervencija pareikalaus neadekvačiai didelių sąnaudų ir sukurs nenumatytų neigiamų padarinių, o keliami tikslai liks nepasiekti.

Valstybės kontrolės audito duomenys rodo, kad šios kadencijos Seimo metu nė vienai prioritetinei teisėkūros iniciatyvai nebuvo atlikta sąnaudų ir naudos analizė. Keista, kad nei viena partija savo programoje nepateikia konkrečių idėjų ir planų, kaip pakeisti šią ydingą praktiką. Galima tik priminti, kad iš visų, besikreipiančių į valdžios institucijas kokių nors suderinimų ar leidimų, visuomet reikalaujama detalių planų, šie planai yra nuodugniai tikrinami ir atmetami tol, kol neįtikina, kad pasieks užsibrėžtus tikslus. Sau patiems tokio reiklumo politikai vis dar netaiko, ir panašu, kad po Seimo rinkimų esminių pokyčių nebus.

Tiesa, Seimo kanceliarijos analitikai skaičiuoja, kad šioje kadencijoje sumažėjo skubos tvarka priimamų įstatymų skaičius. Tokią sveikintiną tendenciją pasiryžę tęsti tiek socialdemokratai, tiek valstiečiai-žalieji. Skubą jie žada taikyti tik išimtiniais atvejais, tenkinant gyvybiškai svarbius visuomenės poreikius.

Sprendimus kokybei gerinti siūlo, bet tik fragmentiškai

Gana taikliai pagrindines teisėkūros proceso ydas fiksuoja Laisvės partija. Jos programoje pabrėžiama, kad nepakankamai vertinamas įstatymo poveikis tiek prieš jį priimant, tiek jį įgyvendinant. Pirštu bedama ir į tai, kad šiuo metu nevengiama kiekvieną problemą spręsti nauju įstatymu, o alternatyvos nesvarstomos. Partija siūlo įgyvendinti principą „kiek plus, tiek minus“, užtikrinantį, kad „bet kokia nauja reglamentavimo našta būtų kompensuojama pašalinant lygiavertę tos pačios politikos srities našta“.

Daugeliu atveju panašiai problemas matanti ir teisėkūros kokybę gerinančius sprendimus siūlanti Lietuvos žaliųjų sąjunga žada sukurti tvarką, draudžiančią priimti įstatymus, jei dėl jų atitikties Konstitucijai suabejoja Seimo teisės departamentas. Sunku su tuo nesutikti: nekokybiškai parengti įstatymai, jei yra registruojami ir pateikiami svarstymui, užteršia visą teisinę sistemą, ir, kaip pabrėžia žalieji, įsuka valstybės finansinių ir tarnautojų laiko švaistymą.

O tokių pavyzdžių yra ne vienas. Štai, 238 dienos buvo skirtos svarstyti ir taisyti įstatymą, kuriuo siekta įpareigoti maitinimo įstaigas siūlyti klientams nemokamą vandenį. Kiek lėšų būtų sutaupyta, jeigu jau pirmomis įstatymo svarstymo dienomis būtų įsiklausyta į Seimo teisės departamento išvadą, kad siūloma nuostata gali pažeisti konstitucinę teisę į nuosavybės neliečiamumą. Galiausiai, įstatymas nebuvo priimtas. Bet kiek panašaus broko įstatymais vis dėlto tampa. Ir tik maža jų dalis patenka į Konstitucinį Teismą, kuris turi galią pripažinti įstatymą kaip prieštaraujantį Konstitucijai. Tuomet toks įstatymas bus pripažintas negaliojančiu arba... gali vėl grįžti į Seimo posėdžių salę ir ratas užsisuka iš naujo.

Laisvės partijai bei socialdemokratams rūpi ir kita, nemenką našta įmonėms ir gyventojams kelianti teisės aktų auksavimo problema. LSDP pabrėžia, kad ES direktyvos į Lietuvos teisinę sistemą negali būti perkeliamos „pagal griežčiausią jų interpretaciją“, svarbu atsižvelgti į „šalies pramonės struktūrą, inovacijų skatinimo poreikį“. Verta pridurti, kad perkeliant ES teisės aktus turi būti taikomi tie patys teisėkūros reikalavimai, kaip ir nacionaliniams teisės aktams. Tik taip galima išvengti „auksavimo“ ir kitokio teisinio uolumo sukeltos žalos.

Įdomu, kad ne vieną partija į pagalbą tvarkantis su įstatymų gausa ir teisėkūra siūlo pasitelkti dirbtinio intelekto technologijas (Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“, Laisvės partija, socialdemokratai), tačiau tai – tik priemonė. Pirmiausia reikia susitvarkyti su požiūriu į įstatymus, numatyti atsakomybę už nekokybiškus įstatymus, ir tuomet tokių iš karto sumažės. O tie, kas išvys dienos šviesą, taps lakoniški ir suprantami. Prieš taikant dirbtinį intelektą, tenka patiems pritaikyti intelektą – ir valią, be kurios jokie kodai mums nepadės.

Trūksta ekologiško požiūrio į teisėkūrą ir atsakomybės už taršą

Atsižvelgiant į tai, kad būtent teisėkūra taps pagrindine būsimų Seimo narių veikla, atrodo neįtikėtina, kiek mažai dėmesio partijos, netgi didžiosios, skiria tiesioginiam savo veiklos barui. Niekas mums nežada išspręsti konflikto tarp Seimo nario įstatymo leidybos iniciatyvos teisės ir TPĮ principų, nustatant aiškias parlamentaro pareigas ir atsakomybes – laikytis įstatymų. Įkvėpti šiam žygiui valstybės vyrus ir moteris galėtų pagarba Konstitucijai: juk griežtas TPĮ reikalavimų laikymasis kyla iš šio aukščiausiojo šalies teisės akto.

Ekologija svarbi ne tik gamtai, bet ir teisinei aplinkai. Tam, kad nepaskęstume teisės šiukšlynuose, laikas įtvirtinti privalomą teisės akto (ar atskirų jo nuostatų) peržiūrą, pavyzdžiui, kas penkerius metus. Konkretus teisės aktas arba jo dalis toliau galiotų tik tuo atveju, jei būtų įrodyta, kad jie leidžia pasiekti užsibrėžtų tikslų, ir jų būtinumas būtų įrodytas laikantis viso teisėkūros proceso ciklo.

Teisėkūrą būsimam Seimo nariui svarbu matyti ne kaip pavienių iniciatyvų įrankį, o kaip ciklinį procesą. Tad ir tvarkyti reikia ne pavienes dalis, bet visą ciklą. Kokybiškai atlikus pirmus teisės akto projekto rengimo žingsnius ir deramai pagrindus įstatymo poreikį, įstatymų infliacija būtų pažabota, o kokybė atsigautų. Įgyvendinus stebėseną, netikslingi ir neigiamų padarinių turintys įstatymai būtų atšaukiami, ir visi suprastų, kodėl.

Apie teisėkūros kokybę ir šioje kadencijoje buvo kalbama, tačiau taip ir nebuvo įgyvendinti konkretūs teisiniai mechanizmai, įpareigojantys visus teisėkūros subjektus griežtai laikytis iš TPĮ kylančių reikalavimų. Jeigu naujosios kadencijos Seimo veikla prasidėtų įtvirtinant naujas įstatymo leidėjus saistančias taisykles, taptų įmanoma sukurti pamatus tam, kas rinkėjams dažniausiai ir žadama – teisingumui, gerovei ir tvarkai.

Verslo ir valdžios funkcijų paininga partijų programose: kas iš tiesų kuria gerovę?

Rinkimuose dalyvaujančios partijos vienu balsu kalba apie sąlygų verslui gerinimą, jo palydėjimą nuo idėjos iki pirmųjų sunkumų, tačiau įsigilinus į pažadus gali atrodyti, kad ne privatus veikimas, o biurokratija kuria gerovę. Politinių partijų požiūryje į verslą gausu dviprasmiškumų, kurie ilgainiui pakerta pasitikėjimą valdžia ir stabdo visų laukiamos gerovės kūrimą.

Kaip partijos mato skirtį tarp valstybės ir verslo funkcijų?

Partijos siūlo verslui daug gero, ir tai yra puiki žinia. Trikdė tik vienas dalykas – neretai supainiojamos verslo ir valdžios funkcijos, menkai suprantama takoskyra tarp jų. Todėl skaitant partijų programas atrodo, kad politikai žada nuveikti tai, ką turėtų veikti pats verslas. Ir atvirkščiai – stokojama įsipareigojimų tose srityse, kur niekas, išskyrus valdžią, negali užtikrinti tvarkos ir konkurencingų sąlygų ekonomikai.

Štai, Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) programoje skaitome: „Tradicinėje pramonėje diegsime geriausias Pramonės 4.0 praktikas: automatizaciją ir robotizaciją, kad padidintume gamybos lankstumą, darbo našumą ir pridėtinę vertę, remiantis technologiniu atsinaujinimu.“ Kiek nuosaikiau savo poziciją formuluoja socialdemokratai: „sukursime sutelkiančią valstybės paskatų ir pagalbos sistemą, kuri užtikrintų kuo spartesnį įmonių skaitmenizavimą, technologinį atsinaujinimą ir transformaciją į aukštųjų ir vidutinių aukštųjų technologijų pramonę.“

Laisvės partija žada užtikrinti „aukštųjų technologijų įmonių plėtrai reikalingą prieigą prie finansavimo visose augimo stadijose, nepriklausomai nuo ES paramos cikliškumo.“ Nuosaikiau atrodo Liberalų Sąjūdis, žadantis skatinti „verslus skaitmenizuotis, diegti skaitmenines technologijas, ugdyti darbuotojų kompetencijas“, didinti „Lietuvos verslų tarptautinį konkurencingumą“, stiprinti „šalies įmonių integraciją į tarptautines technologijų ir inovacijų vertės grandines“. Liberalai planuoja įdiegti ir rizikos vertinimu pagrįstą reguliavimą bei verslo priežiūrą.

Pagyrimo verta ir Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS), kuri aiškiai mato – ir komunikuoja – skirtį tarp valdžios ir verslo funkcijų. Valstiečiai teigia kursiantys „palankią teisinę aplinką, gerindami sąlygas Lietuvos ir užsienio investuotojams“, taip pat plėsiantys „eksportui palankią teisinę aplinką, skatinančią Lietuvos europinę ir transatlantinę integraciją į tarptautines vertės grandines bei technologijų ir inovacijų tinklus“. Valstiečiai-žalieji skatins „ekonominės integracijos į Europos Sąjungos vidaus rinką politiką, Lietuvos ekonominį konkurencingumą didinančią verslo augimą“. Vienintelė pastaba – konkurencingumas didina verslo augimą, o ne atvirkščiai.

Infrastruktūra ir parama verslui domina visas partijas

Kone visos partijos tikisi didinti investicijas į palankios aplinkos verslui kūrimą – gerinti infrastruktūrą, tiesti pagalbos ranką įmonėms, skatinti konkrečius sektorius. Štai, Liberalų sąjūdis, Laisvės partija, Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“, Artūro Zuoko Laisvės ir teisingumas, Regionų partija – žada investuoti į komunikacijas, kelius, elektros linijas ir pan. LVŽS žada gerinti sąlygas investuotojams. Socialdemokratai planuoja palengvinti „statybos leidimų išdavimo, projektų derinimo ir gamybinių objektų pridavimo sąlygas“, kurti „privačių investicijų pritraukusių slėnių, mokslo ir technologijų parkų plėtros programas“ ir įgyvendinti jas viešojo ir privataus sektorių partnerystės principu. Jie taip pat sieks kurti „nacionalines mokslo, technologijų ir inovacijų programas, numatančias priemones padėti aukštą augimo ir inovacinį potencialą turinčioms mažoms ir vidutinėms įmonėms“.

Ypač verta pasižvalgyti po Laisvės partijos siūlomas priemones, mat šiai partijai besibaigiančioje kadencijoje buvo patikėtos Ekonomikos ir inovacijų bei Susisiekimo ministerijos. Partijos programoje teigiama, kad Lietuva susiduria su išvystytų sklypų trūkumu ir dėl jų stokos 2016–2023 m. galėjo prarasti 1,2 mlrd. eurų siekiančias investicijas. Todėl žadama plėsti „pramoninėms investicijoms reikalingą infrastruktūrą“, taip pat kurti „potencialių vietų investicijoms duomenų bazę“, „sutvarkyti susisiekimą, kelius, elektros linijas, vedančias į teritorijas, kur kuriamos naujos darbo vietos“. Klausimas tik – kas iki šiol trukdė išvystyti sklypus, nugalėti jų trūkumą, ar bent jau sukurti duomenų bazę, kurios projektą žadama įgyvendinti ateityje?

Tiek viešojo sektoriaus funkcijos, tiek ir valstybinių įmonių teikiamos infrastruktūros kūrimo paslaugos Lietuvoje yra nekonkurencingos. Todėl svarbu, kaip partijos žada įveikti stagnaciją savo valdose, kad Lietuvoje mažėtų kapitalo prastovų – laukiant leidimų ir pasijungimų, o taip pat ir pravaikštų – kai kapitalas išeina į svečias šalis, nes Lietuvoje yra ignoruojamas.

Kaip praplatinti Žaliąjį koridorių, kad tilptų visi?

Žaliasis koridorius, kuris siūlo stambiems investuotojams supaprastintą ir pagreitintą leidimų išdavimą bei kitų procedūrų trumpinimą, taip pat patraukia partijų dėmesį. Žingsnį į priekį žada socialdemokratai, besitikintys sudaryti „lygiavertes sąlygas Lietuvos ir užsienio investuotojams“. Laisvės partija kalba apie tai, kad Žaliasis koridorius stambiems investiciniams projektams pagreitino teisinę procedūrą, todėl sieks, kad „šio modelio veikimo principai, susiję su spartesne valstybės institucijų veikla, ilgainiui taptų įprasta praktika visoms investicinėms procedūroms“. Pagirtina kryptis, trikdo tik manymas, kad viskas susitvarkys savaime, „ilgainiui“ – tokie pokyčiai reikalauja politinio apsisprendimo ir valios.

Žaliasis koridorius stambioms investicijoms ir panašios programos nukreipia atsakingų institucijų dėmesį bei išteklius į išskirtinių investuotojų aptarnavimą, nors savo esme atskleidžia, su kokiomis kliūtimis susiduria įvairaus dydžio investicijos. Pertekliniai reguliavimai lėtina teritorijų planavimą ir

stabdo infrastruktūros plėtrą, sudėtingi darbo migracijos procesai riboja darbuotojų pasiūlą, pelno apmokestinimo taisyklės yra nepalankios – todėl jau du dešimtmečius stambiesiems siūlomas nulinis pelno mokesčio tarifas, o administraciniai sprendimai delsimi mėnesiais. Jeigu stambiam investiciniam projektui įmanoma per tris dienas suteikti leidimą statybai, tai turėtų būti juo labiau įmanoma nedidelei vietinio kapitalo įmonei. Jeigu įmanoma atleisti nuo detalaus plano rengimo, tai turėtų būti prieinama ir žymiai mažesnėms investicijoms.

Žalioji koridorius yra svarbus bet kurios politinės pakraipos partijos darbotvarkei – nes jis nurodo esmines investicijų kelyje slypinčias kliūtis, su kuriomis susiduria visos Lietuvoje veikiančios ar investuoti ketinančios įmonės. Joms išvalyti, tereikia politinės valios ir kryptingo judėjimo.

Neigia privačias ir palaiko viešąsias investicijas

Itin svarbi tema partijų programose yra verslų palaikymo iniciatyvos, pagalba jiems kurtis, palaikyti už rankos, skatinti investicijas, eksportą, plėtrą. Apie tai kalba LSDP, demokratai, Laisvės partija, Liberalų sąjūdis ir Regionų partija. Prieš imantis įgyvendinti pažadus, partijoms norėtusi priminti, kad ne viešosios, o privačios investicijos yra ilgalaikė ekonomikos tvarumo bei kainų mažėjimo priemonė. Įmonių uždirbtas pelnas yra tas šaltinis, iš kurio dera tiesiogiai investuoti į efektyviausius, labiausiai reikalingus technologinius įmonių sprendimus.

Ko verslui labiausiai reikia iš valdžios, tai ne vedžiojimo už rankos, bet kokybiškų, greitų ir vertę kuriančių paslaugų, pagarbaus, tarnystės santykio su verslais bei investuotojais, drauge kuriant kuo didesnę vertę. Be to, esant vis dar aukštomis palūkanoms bei menkam kredito prieinamumui, įmonių uždirbtas pelnas yra natūralus investicijų šaltinis, tad vis dar galiojantis jo apmokestinimas stabdo Lietuvos ekonomikos investicijas ir plėtrą. Pagirtina, kad daugelio partijų programose investicijoms iš pelno vienaip ar kitaip žadama įjungti žalią šviesą – svarbu, kad tai būtų padaryta sklandžiai ir be perteklinių reguliavimų.

Socialdemokratai ir valstiečiai-žalieji, Lietuvos liaudies partija, Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga tarsi gręžiasi atgal ir pasisako už valstybinio banko steigimą. LVŽS savo programoje teigia besitikintis tobulinti „verslo kreditavimą per nacionalinę plėtos įstaigą (NPĮ), per įstaigų investavimo ir paskatų priemones, lėšų reinvestavimą į Inovacijų skatinimo fondą ir per steigiamą valstybinį banką“. Gana mįslingai skamba socialdemokratų deklaracija: „Kapitalo rinka turi tarnauti žmonėms. Gilinsime ir modernizuosime šalies kapitalo rinką, plėtosime jos priemones, ypač investicijas į verslo nuosavybę“. Reikia tikėtis, kad tai reiškia ne mūsų visų sunėšto biudžeto perskirstymą įmonėms, bet verčiau palankias ir stabilias sąlygas eiliniams žmonėms taupyti pensijai, investuoti per fondus ir investicinę sąskaitą.

Visgi, socialdemokratai atrodo labai nuosaikiai, palyginus su Regionų partija, kuri į rinkimus eina su nuostata, kad ekonominei demokratijai kenkia gobšumas ir privačios nuosavybės neliečiamumas. Partijos programoje kritikuojama rinka, konkurencija ir jos veikimas, kaltinant ją žmonių skurdinimu.

Skaitant šią programą, atrodo, kad ji nurašyta nuo senų marksistinių vadovėlių, nepastebėjus netgi tokių tikrovės neatitinkančių faktų, kaip „chroniškas darbo jėgos perteklius“, dėl kurio neva ir kyla visos darbuotojų bėdos. Dauguma partijų realistiškai kalba apie darbuotojų trūkumą ir ieško kelių jam įveikti.

Regionų partijos programa kritikuoja investuotojus, į Lietuvą neva ateinančius gauti naudos, tačiau vėliau dosniai žeria naudas regioniniam verslui – mokesčių lengvatas, pagalbą įsikurti ir plėstis, savivaldybių laisvasias ekonomines zonas bei technologijų parkus su jau įrengta infrastruktūra. Toks požiūris į privačią nuosavybę ir verslą tarsi ruošia dirvą sugrąžinti su Konstitucija nederančią centralizuotą planinę ekonomiką – gal pradžioje tik partijos valdomose regionuose.

Visų prieš tai minėtų partijų siūlymų atspindžių galima rasti ir Demokratų sąjungos „Vardan Lietuvos“ programoje. Jie siūlo švelninti nesėkmės versle baimę, tuo pačiu saugoti vietos ekonomiką nuo savitikslio konkurencijos skatinimo, per viešųjų pirkimų procesus kurti paklausą inovacijoms, išskirti tas investicijas bei verslą, kurie yra socialiai atsakingi ir turi potencialo „pagrindinių prekių kainų mažinimui“.

Nepitrūktų geriausių

Partijų retorika per rinkimus yra svarbus signalas vietos ir užsienio kapitalui. Ar galima tikėtis, jog įsigalės požiūris į verslą, kaip į gerovės kūrimo pagrindą, ar konkurencingumas bus didinamas kryptingai? Ar užsienio investuotojai, nepaisant geopolitinių rizikų, dar laikys Lietuvą palankia vieta investicijoms, ar vietos įmonės pasiliks veikti Lietuvoje? Ne mažiau svarbus yra partijų pasirengimas po rinkimų imtis konkrečių darbų, kurie leis išsaugoti verslą Lietuvoje ir užtikrinti, kad viešasis sektorius drauge su verslu kurtų vertę.

Nors tų konkrečių darbų programose stinga, vis dėl to sudėjus drauge visų partijų programose minimas priemonės, galbūt ir gautųsi visai nebloga vyriausybės programa, užtikrinanti būtina infrastruktūrą ir viešąsias funkcijas investuotojams, administracinių kliūčių visam verslui mažinimą.

Didelė tikimybė, kad po rinkimų formuosis koalicinė vyriausybė, tad niekas netrukdytų jai surinkti iš visų partijų geriausias priemones ir imtis jas įgyvendinti. Tiesa, jeigu strigome iki šiol, panašu, kad konkretesnių priemonių – ką nuveikti žada partijos – net ir visų partijų koalicijai gali pritrūkti.

Partijų požiūris į verslo reguliavimą: deklaruojami siekiai ne visada dera tarpusavyje

Reguluodama įmonių veiklą, valstybė siekia saugoti Konstitucijoje numatytas visų mūsų teises ir pareigas, užtikrinti sąžiningą konkurenciją ir vartotojų teises. Jei reguliavimas neišvengiamas, jis turi būti tikslingas, proporcingas ir nekeliantis nepamatutos naštos. Priešingu atveju, kenčia vertės kūrimas – pasitaiko atvejų, kai atitikti valstybės institucijų taisykles kainuoja brangiau nei sukurti produktą ar paslaugą. Į spalį vyksiančius Seimo rinkimus politinės partijos žengia, atrodo, tą suprasdamos. Tačiau vienu rinkimų programos punktu pasiūliusios neproporcingos naštos mažinimą, kitu jau žada įvesti naują apribojimą produktyviai veiklai.

Kai parduotuvėje skaitome mėgstamo pyrago etiketę – tikimės, kad ten pateikta prekės sudėtis bus teisinga ir aktuali. Tą daryti reguliacinėmis priemonėmis reikalauja valstybės institucijos. Tačiau kas nutiktų, jeigu pyrago kepyklai reikalaujamos informacijos aprašymas, ar institucijų pateiktų rekomendacijų išpildymas pareikalautų daugiau laiko – negu paties produkto gaminimas? Mūsų pyragas iki lentynos paprasčiausiai neatkeliautų.

Kitai tariant, perteklinė reguliacinė našta įmonėms ir gyventojams iškreipia išteklių naudojimą ir riboja produktyvią veiklą. Todėl nekokybiškas reguliavimas gali kainuoti daug daugiau, negu vienos ar kitos prekės etiketėje esančios informacijos netikslumas.

Artėjant Seimo rinkimams, svarbu pažiūrėti, ar partijos užčiuopia sisteminę reguliacinės naštos mažinimą kaip esminę prielaidą šalies konkurencingumui ir gerovei didinti. Juk jis, skirtingai nuo kitų dažnai siūlomų priemonių, nereikalauja papildomų finansinių išlaidų. Priešingai – atlaisvina ir privačius, ir viešuosius išteklius vertei kurti.

Sisteminis dereguliavimas turi tapti Vyriausybės lygmens prioritetu

Iki šiol reguliavimo naštos mažinimui trūko sisteminio proveržio. Dabartinės Vyriausybės programoje buvo numatyta nuosekliai vykdyti dereguliavimą, siekiant kurti aukštesnės pridėtinės vertės ekonomiką. Tačiau šio tikslo įgyvendinimas ir koordinavimas buvo sutelktas tik vienos – Ekonomikos ir inovacijų ministerijos – rankose. 2023 m. duomenys rodo, kad prisitaikymo prie reguliavimo išlaidas mažino tik 2 iš 44 priežiūros institucijų. Naują kadencijos puslapį besitikinčios atversti politinės partijos apie ambiciją sisteminę reguliacinės naštos mažinimą numatyti tarp naujos vyriausybės prioritetų, neužsimena. Vis dėlto siekį bent jau fragmentiškai mažinti biurokratinę naštą aptinkame.

Apie nuoseklaus dereguliavimo poreikį visose srityse kalbama Laisvės partijos programoje: „Nustatysime konkrečius tikslus sumažinti administracinę naštą ir prisitaikymo išlaidas visoms valstybės institucijoms ir jų pavaldžių įstaigų vadovams.“ Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD) žada į verslą kontroliuojančių institucijų tikslus įrašyti ekonomikos

augimo kriterijų. Dėl to, anot konservatorių, institucijos turėtų galvoti ne tik apie apsaugojimo sukuriama naudą, bet ir apie tai, ar reguliavimas „sukels įmanomai mažesnę žalą“. Be to valdininkai turėtų nuolat rūpintis, kad būtų atsakingi už nuolatinį savo srities priežiūros ir teisės aktų gerinimą. Tai leistų nukreipti verslo ir institucijų dėmesį bei išteklius į tikrai produktyvią veiklą.

Kaip partijos užkardys biurokratinės naštos augimą?

Viena iš svarbiausių priežasčių, kodėl įmonės vis dar susiduria su pertekline biurokratine našta – nenuoseklus „one-in, one-out“ principo įgyvendinimas. Jis reiškia, kad jeigu naujas reguliavimas yra neišvengiamas, jį leidžiama įvesti tik panaikinus galiojantį panašios apimties ribojimą. Šia nuostata grindžiama daugelio Europos Sąjungos bei Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos valstybių narių reguliavimo politika, kuri leidžia užtikrinti, kad biurokratinė našta bent jau nedidėja. Apie nuoseklų šio principo laikymąsi kalba tik Laisvės partija.

Ne mažiau svarbus veiksmas, kuris leistų užkardyti nekokybiškų reguliavimų įsikerojimą, yra principingas *ex ante* (prieš sprendimą) ir *ex post* (po sprendimo) poveikio vertinimas. Įvertinti, kokią naštą jau patiria konkrečiame sektoriuje veikiančios įmonės ir kokią papildomai sukeltų siūlomas ribojimas, turėtų būti būtina. To nepaisant, naujos reguliacinės iniciatyvos galėtų būti stabdomos.

Eiti vertėtų dar toliau ir naujam reguliavimui numatyti jo galiojimo ar peržiūros terminą. Suėjus terminui neįrodžius, kad reguliavimas pasiekė tikslą priimtinomis sąnaudomis, jis turi nustoti galioti. To kol kas nesiūlo nei viena politinė partija.

Vis dar simpatizuojama bausmėms

Daugiau nei pusė verslo priežiūros institucijų savo tikslu ir veiklos efektyvumo kriterijumi vis dar laiko pažeidimo aptikimą ir įmonių nubaudimą. Kitaip tariant, „sėkmingai“ jos veikia tada, kai baudžia. Tarnautojams nežiūrint į ūkio subjektus kaip į klientus, sudėtinga gauti grįžtamąjį ryšį dėl reguliacinės aplinkos tobulinimo.

Poreikis keisti šį požiūrį akcentuojamas Liberalų sąjūdžio programoje: „iš baudėjo ir prievaizdo vaidmens nukreipsime į patarėjo ir įgalintojo vaidmenį“, vėliau priduriama: „Priežiūros institucijos turi prioritetizuoti pagalbą rinkos dalyviams, užtikrinti rizikų valdymą ir atitiktį teisės aktams per dvišales ir daugiašales konsultacijas, patariamojo pobūdžio vizitus, dalijimąsi gerosiomis praktikomis“. Laisvės partija akcentuoja, kad priežiūros institucijos turėtų vis daugiau dėmesio skirti prevencijai: „Įmonės turėtų būti iš anksto informuojamos apie patikrinimus, būtina plačiau naudoti kontrolinius klausimynus, kad verslas galėtų pasirengti patikrinimui.“

Vis tik, ne visos partijos nori keisti santykį tarp priežiūros institucijų ir verslo. Štai, Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP) žada paprastinti administracines taisykles ir procedūras, taikomas piliečiams ir verslui. Tačiau jau kitame rinkimų programos skyriuje siūlo vykdyti sistemine maisto

utilizavimo stebėseną, įpareigojant prekybininkus „skelbti informaciją apie išmetamo maisto kiekius ir pranešti, kokioms konkrečioms organizacijoms perduodamas maistas“. Be to, socialdemokratai iš pradžių žada atsisakyti nereikalingų patikrų ir mažinti kontroliuojančių institucijų skaičių, tačiau toliau kalba apie „griežtą“ rinkos dalyvių priežiūrą ir institucijų, kaip pavyzdžiui Valstybinės darbo inspekcijos galių „stiprinimą“, „įskaitant teisę tikrinti darbo vietas be išankstinio įspėjimo“. Viena ranka duodami, kita jau atima ir skaitytoją palieka nežinioje, kaip derins šiuos, vienas kitam prieštaraujančius požiūrius.

Demokratų sąjungos „Vardan Lietuvos“ programoje žadama „aktyvizuoti“ rinkos priežiūros institucijų, tokių, kaip Konkurencijos, Viešųjų pirkimų tarnybų veiklą. „Plėsime dominuojančios padėties mažinimo reguliavimą į kitas būtiniausių produktų rinkas, pvz., didmeninę maisto prekybą“. Siekdamos ir toliau „gaudyti“ verslininkus, politinės partijos nekuria paskatų keistis ir priežiūros institucijų požiūriui. O tai apsunkina galimybes aptikti reguliavimų spragas, perteklinius ribojimus ir skatina institucijas toliau su įmonėmis bendrauti, kaip su potencialiais pažeidėjais, o ne klientais.

Dereguliavimas – nieko nekainuojantis konkurencingumo stiprinimo šaltinis

Partijų rinkimų programų analizė rodo, kad dalis politikų tiki, jog valdžia geriausiai žino, kas žmogui yra naudinga, o kas – pavojinga. Tik dalis partijų pripažįsta, kad išteklių, laiko ir žinių trūksta tiek vartotojams, tiek gamintojams, tiek reguliuotojams ir stengiasi sutelkti priežiūros institucijų dėmesį į tai, kas svarbiausia.

Sisteminis ekonominės veiklos dereguliavimas yra priemonė, nereikalaujanti papildomų finansinių išlaidų. Tik atlaisvinus išteklius gerovės kūrimui galėsime džiaugtis mėgstamu pyragu ir nesibaiminti, kad jis bus iškeptas nekokybiškai.

Seimo rinkimų programose – itin miglota darbo rinkos politika

Rinkiminėse partijų programose darbo rinkos politika užima kone centrinę vietą – didinti įvairias išmokas ir tobulinti darbo rinkos reguliavimą siūlo daugelis partijų. Tiesa, siūlymai dažniausiai formuluojami abstrakčiai ir miglotai, nelabai gilinantis į tai, kokių šalutinių padarinių gali turėti valdžios intervencijos į darbo rinką.

Esminę problemą naujieji valdantieji paveldės iš senųjų – tai ekonomikos potencialą ribojantis darbuotojų trūkumas. Būtent dėl jo įmonės neretai atideda investicinius planus geresniems laikams – kam statyti naują gamyklą, jei joje nebus kam dirbti? Valstybės politika prie šio trūkumo prisideda dvejopai: įvairiomis išmokomis mažindama mūsų piliečių paskatas dirbti ir užsidirbti bei įstatymais užkirsdama kelią papildyti darbo rinką užsieniečiais. Taip ekonomikos potencialas lieka neišnaudotas, valstybės biudžetas netenka mokestinių pajamų, o ilgalaikis nedarbas kuria socialines ir asmenines problemas.

Socialinė apsauga: nuo skurdo gelbės darbu ar pašalpomis?

Darbas yra nuo seno mus lydintis atsakas į stoką siekiant kurti gerovę – be prievartos ir gerbiant kitų žmonių laisvę. Darbuotojai ir darbdaviai savanoriškai dalyvauja vertės kūrime gamindami prekes ir paslaugas, reikalingas kitiems žmonėms. Darbas yra visoms pusėms naudinga ir sąžininga kooperacijos forma, kurią valstybė turėtų skatinti ir ginti. Taigi, socialinės apsaugos sistema turėtų skatinti darbą kaip pagrindinę skurdo mažinimo priemonę ir savo pagalbos priemonėmis neturėtų įkalinti žmonių bedarbystėje. O kaip partijos savo programose mato santykį su dirbančiais ir su tais, kurie laikinai darbo neteko?

Daugelis partijų pasisako už tai, kad žmonės aktyviai dalyvautų darbo rinkoje. Tėvynės Sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų programa įvardina siekį „įvairiomis priemonėmis didinti žmonių įsitraukimą į darbo rinką“ ir žada, kad tos priemonės bus „veiksmingos ir inovatyvios“. Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“ eina į detales: žada papildomai skatinti tuos, kurie įdarbintų ilgai nedirbusius asmenis, o ilgiau negu pusę metų nedirbantiems sudarys galimybes dirbti ir kartu gauti nedarbo socialinio draudimo išmokas. Liberalų sąjūdis mini, kad nedarbo išmoka turi būti skiriama tik realiai darbo ieškantiems žmonėms. Laisvės partija teigia, kad socialinės politikos tikslas turėtų būti padėti žmonėms kuo greičiau įsidarbinti, mokytis ir tobulėti, o ne subsidijuoti skurdą ir gyvenimą iš socialinių išmokų.

Laisvės partija detaliau aptaria ir įsidarbinimą lydinčias problemas: „Užimtumo tarnybos siūlomos programos dažnai nėra orientuotos į darbo rinką, žmonės kaupia gaunamus diplomus, kurie nepadaeda įsitvirtinti darbo rinkoje. Užimtumo tarnyba net nevertina konkrečių asmens poreikių ir gebėjimų siūlant darbą ar nukreipiant į mokymo programas.“ Dėl to, partijos teigimu, žmonės dažnai

nukreipiami į atsitiktines tuo metu siūlomas programas, kurios nepadedą įsitvirtinti darbo rinkoje ir realizuoti savęs.

Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos programinė nuostata padėtų vaikus auginančioms mamoms anksčiau ir lengviau įsitraukti į darbo rinką: „užtikrinsime, kad vaiko priežiūros išmoka antraisiais vaiko priežiūros metais būtų mokama jos nemažinant, net jeigu yra gaunamos su darbo santykiais susijusios pajamos.“ Ši partija numato gyvendinti kompleksines užimtumo pagyvenusiems ir asmenims su negalia programas, skatinti „jaunimo užimtumą ir verslumą, ypatingai kaimiškose teritorijose, tautinių bendrijų mokyklose.“

Daugiau konkrečių priemonių partijos neįvardina. O jų prireiks, jeigu norima realiai pakeisti situaciją: nedarbo išmokos gavėjų skaičius nuolat auga ir šiemet viršijo 81 tūkst. 2022 m. pradėjus griežtinti nedarbo draudimo sistemą (pavyzdžiui, atsisakius antro pasiūlyto darbo, išmokos mokėjimas sustabdomas) situacija darbo rinkoje nepasitaisė. Anot Eurostato, Lietuva yra vienintelė Europos Sąjungos valstybė, kurioje pradėjus dirbti ir netekus pašalpų, žmogaus pajamos gali net sumažėti. Taip nutinka dėl nedarbo pašalpų ir kitos socialinės pagalbos – išmokų už šildymą, nuomą, vandenį ir kt.

Visgi, Lietuvos socialdemokratų partija ir Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“ žada socialines išmokas dar labiau didinti, kad jos pasiektų valdžios nustatytą minimalų vartojimo poreikių dydį. Socialdemokratai siūlo didinti ir nedarbo išmokas – panašu, kad tapti Užimtumo tarnybos klientu apsimokės dar labiau. Taip pat ši partija žada, kad „švelnins reikalavimus, taikomus besikreipiantiems dėl socialinės paramos, kad šalyje žymiai sumažėtų absoliutaus skurdo lygis.“ Dar toliau eina demokratai, žadantys plėsti bazines universalias pajamas: „kiekvienas šalyje turės teisę į tinkamo dydžio minimalias pajamas, o mažiausios pajamos priartės prie absoliutaus skurdo ribos“. Tokios priemonės gali įkalinti bedarbystėje žymiai daugiau žmonių ir padidinti kitų socialinių rykščių aktualumą.

Viliantis iš tiesų padėti žmonėms tapti savarankiškais ir sumažinti skurdo riziką, politika turėtų užtikrinti, kad gaunamų pašalpų ir lengvatų suminė išraiška padeda žmogui išsilaikyti netekus darbo, bet yra reikšmingai mažesnė nei tai, ką jis gautų įsidarinęs. Svarbu, kad nedarbo išmoką gautų tik realiai darbo ieškantys žmonės.

Pasižvalgiusios po kitas Europos šalis, mūsų partijos atrastų, kad darbuotojai, iš darbovietės išėję savo noru arba atleisti dėl savo pačių kaltės, paprastai gauna mažesnę išmoką nei kiti bedarbiai, o nedarbo išmoka paprastai mažinama ar iš viso nutraukiama bedarbiui atsisakius jau pirmojo darbo pasiūlymo. Taip siekiama užtikrinti, kad nedarbo išmokos įgyvendintų savo funkciją – užtikrintų laikiną finansinį pagrindą darbo netekusiems ir aktyviai jo ieškantiems žmonėms.

Darbo migracija: kas dirbs piliečiams nebepatrauklius darbus?

Net jei visos partijos sieks mažinti nedarbą ir efektyviai skatins užimtumą, visų darbo rinkos problemų tai neišspręs. Įmonės ir viešasis sektorius jau kurį laiką pabrėžia skausmingą darbuotojų trūkumą, o tendencijos negerėja. Beveik trečdalį Lietuvos samdomų darbuotojų sudaro vyresni nei 55 metų asmenys, o darbingo amžiaus žmonių sparčiai mažėja. Ypač sunku rasti žmonių tiems darbams, kurie, augant pragyvenimo lygiui mūsų piliečiams darosi mažiau patrauklūs, tačiau, nepaisant to, vis tiek būtini – ypač logistikos ir statybų sektoriuose, žemės ūkyje ir sveikatos apsaugoje.

Šią problemą pripažįsta ir daugelis politinių partijų tiek kairėje, tiek ir dešinėje politinio lauko pusėje. Socialdemokratai pastebi, kad darbuotojų trūksta ne tik privačiame sektoriuje, bet ir švietimo ir sveikatos įstaigose, dėl to žada formuoti „racionalią“ migracijos politiką. Panašiai, tačiau drąsiau ir detaliau kalba Liberalų sąjūdis, teigiantis, kad migracija būtina ekonominiam gyvybingumui palaikyti, dėl to sieksiantis panaikinti įvairius darbo migracijos biurokratinis suvaržymus: trūkstamų profesijų sąrašus, darbo rinkos testus, užsieniečių įdarbinimo kvotas ir apribojimus, kurie neatitinka pramonės, verslo ir gyventojų poreikių.

Anot Liberalų sąjūdžio, imigracija tapo ne našta, o paskata ekonomikai. Laisvės partija mini ir demografinės situacijos problemą – migraciją jie mato kaip vieną šios problemos sprendimo būdų.

Partijos pripažįsta, kad situacija darbo rinkoje nuolat kinta ir tai reikalauja sprendimų. Socialdemokratai teigia, kad dėl naujų darbo formų, technologinių pokyčių ir skaitmeninės revoliucijos didėja darbuotojų nesaugumo jausmas. Todėl jie ketina peržiūrėti darbo kodeksą darbuotojus laikydami ne lygiaverte, o silpnesniąja darbo santykių puse. Pokyčius darbo rinkoje pastebi ir Laisvės partija, tačiau į juos reaguoti ji siūlo kitaip: „jei žemesnės kvalifikacijos darbo vietose yra tikslinga stipresnė darbuotojų apsauga, tai kitur gali būti svarbiau suteikti daugiau lankstumo ir laisvės susitarti“. Iš tiesų, dėl darbuotojų trūkumo silpnąja puse vis dažniau tampa darbdaviai, kenčia darbo kultūra ir stringa našumo augimas.

Visumoje panašu, kad spręsti darbo rinkos problemas yra pasiryžusios dauguma partijų, tačiau ne visuomet savo programoje numato konkrečias priemones arba nesigilina į šalutinius padarinius. Laimėję rinkimus, politikai tikėtina atras ryšį tarp darbuotojų trūkumo, jų motyvacijos ir ekonomikos augimo bei biudžeto pajamų, tad turės konkrečiai veikti – kad skurdo problemą malšintume darbu, o ne pašalpomis, ir kad švietime, sveikatos apsaugoje, kaip ir gamyboje nestokotume dirbančiųjų.

Viešasis sektorius partijų programose – ar efektyviai naudos mokesčių mokėtojų pinigus ir tarnaus piliečiams?

Viešojo sektoriaus optimizavimas yra esminė šalies konkurencingumo ir gerovės kūrimo sąlyga. Kaip ir privatus sektorius, valdžios institucijos veikia ribotų išteklių sąlygomis, tačiau į rinkimus žengiančioms politinėms partijoms tai pripažinti nepatogu. Tad ne visos jų aiškiai įvardija, kaip efektyvins viešojo sektoriaus darbą ir kurs žmonių bei ūkio poreikius atliepiančią valstybės tarnybą.

Ar valstybės tarnyba po rinkimų tarnaus žmonėms?

Šiuo metu mes kaip klientai nesame valstybės tarnybos institucijų dėmesio centre – nuo mūsų pasitenkinimo paslauga menkai priklauso paslaugos teikėjo įvertinimas, o formuojant įstaigų tikslus bei veiklos planus su visuomene praktiškai nesikonsultuojama. Privačioje įmonėje priešingai – jūsų atsiliepimas apie įsigytą paslaugą gali nulemti darbuotojo atlyginimą, jūs galite reikalauti pašalinti prekę iš lentynos ar gražinti už ją sumokėtus pinigus. Biurokratinėse įstaigose tokio pobūdžio praktika beveik netaikoma, dėl to auga atotrūkis tarp visuomenės poreikių ir įstaigų paslaugos kokybės, procesai ir darbai tęsiami nekvestionuojant jų rezultatyvumo ir naudos.

Dauguma partijų savo programose sutinka, kad poreikis tobulinti Lietuvos valstybės tarnybą itin aktualus. Laisvės partija ketina valstybės institucijų veiklą perorientuoti į rezultatą, o ne procesą ir siūlo įvesti prievolę įstaigoms palaikyti aktyvius santykius su klientais, renkant informaciją apie jų patirtį gaunant valstybės paslaugas. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS) kalba apie valstybės tarnybos efektyvumo didinimą, o pasiekti tai žada sukuriant „valstybės tarnautojams sąlygas ir paskatas dirbti efektyviau“. Jie deklaruoja poreikį greitinti valstybės tarnybos prisitaikymą prie kintančių sąlygų bei mažinti išteklių švaistymą.

Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD) valstybės tarnyboje ketina skatinti inovacijas ir pasitelkti dirbtinį intelektą, kad išlaisvintų darbuotojus nuo rutiniško techninio darbo ir paliktų kuo daugiau laiko kūrybinių sprendimų paieškai. Didinant valstybės tarnautojų atlyginimą, konservatorių nuomone, turėtų augti ir jų darbo valstybės tarnyboje prestižas.

Lietuvos socialdemokratų partija pabrėžia poreikį stiprinti valstybės tarnautojų kompetenciją ir ketina diegti gerąją tarptautinę viešojo administravimo praktiką. Tam dėmesio ketina skirti ir Laisvės partija, ketinanti ugdyti valstybės tarnautojų skaitmenines ir kibernetines kompetencijas bei įvesti privalomą anglų kalbos mokėjimą norintiems dirbti valstybės tarnyboje.

Dar šios kadencijos Vyriausybė atliko viešojo administravimo ir viešųjų paslaugų inventorizaciją, tačiau nesiėmė Valstybės kontrolės rekomenduoto šių paslaugų reikalingumo vertinimo. Tą padaryti ketina Laisvės partija ir Liberalų sąjūdis. Jie planuoja peržiūrėti administracinių ir viešųjų paslaugų, kurias teikia valstybė, reikalingumą ir perduoti daugiau viešųjų paslaugų nevyriausybiniam sektoriui. Nelikti turėtų ir tokių dalykų kaip valstybės valdomos „mokymo bazės, poilsio namai ir kt.“. Laisvės

partija ir Liberalų sąjūdis žada įvertinti, ar valstybės ir savivaldybių funkcijos nesidubliuoja, socialdemokratai taip pat planuoja užtikrinti, kad viena kitos darbo nekartotų valstybės valdymo ir kontrolės institucijos bei įstaigos.

Ar partijos skatins valstybės tarnautojus dirbti rezultatyviai?

Kitas rinkimų programose dažnai linksniuojamas aspektas – valstybės tarnautojų darbo apmokėjimo sistema. Iš konservatorių bei Laisvės partijos programų matyti, kad jie įvardina šiuo metu valstybės tarnyboje egzistuojančią problemą, jog į ją iš privataus sektoriaus dirbti atėję žmonės gauna mažesnį atlygį nei išimtinai visą laiką valstybės tarnyboje dirbę žmonės. Taip yra dėl to, kad dalį atlyginimo sudaro priedas už stažą valstybės tarnyboje. Todėl TS-LKD žada kurti į rezultatą orientuotą ir pagal pasiekimus motyvuojančią valstybės tarnybą, o Laisvės partija – valstybės tarnautojų atlyginimą sieti su pasiektais rezultatais, o ne valstybės tarnyboje išdirbtu laiku.

Savo ruožtu LŽVS mato kitą kelią. Jos atstovai irgi norėtų sukurti valstybės tarnautojams paskatas dirbti efektyviau, tačiau siūlo grąžinti su rezultatais niekaip nesiejamą 30 proc. atlyginimo siekiantį priedą už darbo stažą, kurį šios kadencijos Seime pavyko sumažinti iki 20 proc. Panašų siūlymą turi ir Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“, kuri minėtus pakeitimus laiko diskriminaciniais. Savo rinkimų programoje jie ketina didinti vadovų ir jaunų darbuotojų algas iš papildomų valstybės biudžeto asignavimų, o ne optimizuojant atliekamas funkcijas bei atlygį už jas.

Nei viena iš rinkimuose dalyvaujančių partijų neužčiuopia kito, itin opaus – valstybės tarnautojams tenkančių socialinių garantijų – klausimo. Jos, lyginant su darbuotojais, dirbančiais pagal darbo sutartį, yra perteklinės. Štai, valstybės tarnautojams gali būti suteikiama net iki 54 d. d. metinių apmokamų atostogų, kai privačiame sektoriuje dirbantieji turi 20 d. d. Dėl to Lietuvoje lėtėja ir mažėja vertės kūrimas, stringa piliečiams ir žmonėms aktualūs procesai, kuriuose turi dalyvauti valstybės institucijų tarnautojai.

Kuria kryptimi žengs švietimas ir sveikata?

Keičiantis Lietuvos demografinėi situacijai valstybei darosi vis sunkiau užtikrinti daugiausiai šalies biudžetui atsieinančias viešąsias paslaugas – švietimą ir sveikatą. Mažų mokyklų ir gydymo įstaigų administracijų ir infrastruktūros išlaikymas regionuose mokesčių mokėtojams kainuoja brangiai, nors šios įstaigos aptarnauja vis mažesnį gyventojų skaičių. Tuo tarpu dalis gydymo paslaugų nepakankamai prieinamos, pavyzdžiui, pagal inovatyvių vaistų prieinamumą Lietuva yra Europos Sąjungos apačioje.

Nenuostabu, kad, rinkimų programose švietimo ir sveikatos įstaigų tinklo optimizacija – jautri tema. Šios kadencijos metu Seimas šiek tiek sugriežtino švietimo finansavimo tvarką, siekdamas sumažinti lėšų švaistymą. Visgi, problemos išliko – skirtingose mokyklose vieno vaiko mokymo

kaina mokesčių mokėtojams skiriasi iki septynių kartų, o keliasdešimt mokyklų Lietuvoje formuoja klases, nesiekiančias nė aštuonių mokinių.

Socialdemokratai šią kryptį žada keisti. Tam, kad išlaikytų mokyklas mažuose miesteliuose, jie ketina dar labiau sumažinti reikalavimus joms gauti valstybės finansavimą. Mokyklų uždarymą, atsižvelgiant į ekonomines realijas, žada stabdyti ir Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“, o LŽVS teigia, kad sieks išlaikyti esamą mokyklų tinklą regionuose, nors mano, kad švietimo politika turi „užtikrinti tvarų švietimo sistemos vystymąsi, atsižvelgiant į demografinius pokyčius“. Liberalų sąjūdis, panašu, taip pat skeptiškai žiūri į mokyklų tinklo optimizaciją ir nori suteikti savivaldybėms daugiau savarankiškumo sprendžiant švietimo įstaigų tinklo klausimus, nors finansavimas joms ateina didžiąja dalimi iš centrinės valdžios. Tuo tarpu TS-LKD aiškios švietimo tinklo krypties nepateikia, bet žada stiprinti mokyklų bendradarbiavimą, o regionuose – jungimąsi į daugiafunkčius tinklus, kad administracinius išteklius ir infrastruktūrą šios panaudotų efektyviau.

Efektyvus išteklių panaudojimas – opi problema ir sveikatos apsaugos srityje. Demokratai, kad padidintų efektyvumą, ketina sukurti paskatas sveikatos priežiūros įstaigoms geriau patenkinti gyventojų poreikius, susiejant jų finansavimą su teikiamomis paslaugomis ir pasiektais veiklos rezultatais. Taip pat jie ketina sudėtingų ligų gydymą centralizuoti universitetinėse ligoninėse, o lengvesnių sveikatos sutrikimų gydymą užtikrinti regionuose. Analogišką siūlymą teikia ir TS-LKD – jų teigimu, būtiniausios paslaugos turi būti teikiamos arčiau namų, o sudėtingesnės koncentruojamos įstaigose, kuriose galima užtikrinti jų kokybę. Socialdemokratai su sunkių ligų gydymo centralizacija nesutinka ir ketina atkurti pastaraisiais metais susiaurintą gydymo paslaugų teikimą rajonų gydymo įstaigose. Dar griežčiau pasisako LŽVS – jie sieks išsaugoti visas įmanomas gydymo įstaigas ir atsisakyti rajoninių ligoninių reorganizavimo į centrus.

Liberalų sąjūdis ketina didinti gydymo paslaugų prieinamumą atidesne antro lygio specialistų konsultacijų kontrole – jų teigimu, paslaugų prieinamumą mažina perteklinis pacientų poreikiais nepagrįstas specialistų konsultacijų, finansuojamų iš biudžeto lėšų, skaičius. Tuo tarpu Laisvės partija eiles sveikatos priežiūros įstaigose mažinti ketina ženkliai didindama biudžeto finansavimą sveikatos apsaugai. Racionalesnį šių padidintų išteklių panaudojimą, Laisvės partijos nuomone, užtikrintų kolegialių valdymo organų – valdybų prie sveikatos įstaigų sukūrimas.

Ar partijos ketina mokesčių mokėtojų pinigus naudoti efektyviai?

Partijų programų analizė rodo reikšmingas takoskyras požiūryje į valstybės tarnybos bei švietimo ir sveikatos sistemų optimizaciją. Dalis partijų žada atšaukti net menkiausius žingsnius taupesnio ir rezultatyvesnio viešojo sektoriaus link, o kitos, nors ir nuosaikiai, norėtų žengti efektyvesnio mokesčių mokėtojų pinigų panaudojimo link.

Riboti ištekliai vers politikus didinti viešojo sektoriaus efektyvumą nori jie to ar ne. Tai yra būtina sąlyga siekiant užtikrinti kokybiškas paslaugas gyventojams ir elementari atsakomybė prieš

mokesčių mokėtojus. Vis pasigirstančios kalbos apie mokesčių didinimą neturi prasmės tol, kol nėra užkamšytos skylės viešajame sektoriuje. Optimizavus viešojo sektoriaus įstaigų tinklą bei pakeitus finansavimo principus, galima užtikrinti geresnę viešųjų paslaugų kokybę nedidinant mokesčių.

Partijų požiūris į biudžetą – vengia pripažinti išteklių ribotumą

Daugelis partijų rinkiminių programų stebina pasiūlymų gausa, kūrybiškumu ir dosnumu. Pamištama, kad valdžia, – kaip ir žmonės – veikia stokos sąlygomis: begaliniais pažadams išpildyti pinigų niekada neužteks. Dalis programų kūrėjų mano atradę neišsemiamą pinigų šaltinį – mokesčių didinimą arba valstybės vardu prisiimamą skolą. Sąžiningiau būtų fokusuotis į būtinųjų valdžios funkcijų įgyvendinimą ir prioritetines, bet valstybės rūpesčio vis dar stokojančias sritis.

Net ir nepaliaujamai didinant valstybės biudžeto išlaidas neįmanoma atsakyti į visus galimus visuomenės lūkesčius. Bet tokių užmojų politinių partijų rinkimų programose apstu: vieni siūlosi padėti nusipirkti automobilį, kiti – kompensuoti išlaidas kanceliarinėms priemonėms. Yra norinčių mokesčių mokėtojų pinigais apmokėti studentų praktikas, kiti, nepaisydami mėnesių skaičiaus metuose, ketina kasmet mokėti trylika pensijų.

Tačiau norėdami iš tiesų padėti šalies gyventojams kurti gerovę, politikai privalo pripažinti išteklių – ir savo galių – ribotumą. Kitaip tariant, nesiūlyti išleisti daugiau, nei leidžia biudžeto galimybės, bei aiškiai įvardinti prioritetus.

Galvoti du žingsnius į priekį

Finansais nepagrįstų siūlymų, nutolstančių nuo būtinųjų valstybės funkcijų, gausu kone visų programose. Pavyzdžiui, Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“ siūlo teikti nemokamą maitinimą mokyklose visiems vaikams, nepaisant jų šeimų ekonominės padėties. Laisvės partija ketina dvigubinti valstybės finansavimą, skiriamą psichikos sveikatos stiprinimo programoms, o Liberalų sąjūdis – didinti žiniasklaidą finansuojantį medijų rėmimo fondą. Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga (LVŽS) žada valstybės finansuojamas bakalauro studijas visiems studentams, o Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD) – užtikrinti, kad „greta klasikinių būtų finansuojamos ir naujos meninės išraiškos formos“. Tuo tarpu Lietuvos socialdemokratų partija siūlo plačiai – didinti visų viešųjų paslaugų finansavimą.

Atsakingą ir pamatuotą mokesčių mokėtojų pinigų naudojimą savo programose deklaruoja nedaug partijų. Liberalų sąjūdis įsipareigoja laikytis fiskalinės drausmės ir peržiūrėti valstybės išlaidas, LŽVS žada stiprinti viešojo sektoriaus išlaidų kontrolę. Greta jų – TS-LKD. Kalbėdami apie valstybės finansus, jie mini atsakomybę prieš ateities kartas ir netgi ateityje dirbsiančias vyriausybes.

Tiesa, būdami valdžioje, konservatoriai dėl viešųjų finansų būklės sulaukė kritikos ir iš Lietuvos banko, ir Valstybės kontrolės. Nors praėjusiais metais ekonominė situacija stabilizavosi, Vyriausybė nusprendė tęsti pandemijos laikotarpiu įvestą išskirtinių aplinkybių režimą, leidusį nepaisyti dalies

skolinimąsi ir išlaidų didinimą ribojančių taisyklių. Kartu su infliacija valstybės skolą tai augino beveik 15 mlrd. eurų.

Socialdemokratai, savo ruožtu, siūlo atsiriboti nuo „dogmatiško“ požiūrio į fiskalinę drausmę. Mat ši, jų nuomone, pamina visuomenės stabilumui itin svarbias socialines teises. Galbūt, bet valdžios sektoriaus finansų tvarumas ir stabili ūkio plėtra taip pat yra kiekvieno piliečio teisė, įgyvendinama Konstituciniu fiskalinės sutarties įgyvendinimo įstatymu, ribojančiu valdžios galimybę skolintis ir išlaidauti. O šio įstatymo ištakos – skolos krizė, Europos Sąjungą ištikusi 2009–2010 m.

Dalis ES valstybių iš karčios patirties iki šiol nepasimokė – neatsakingai išlaidaujanti Vengrija palūkanoms pernai išleido 4,7 proc. BVP – panašiai tiek, kiek Lietuva iš viso išleidžia sveikatos apsaugai, o Italija – 3,8 proc. BVP – panašiai tiek, kiek skiriame krašto gynybai, policijai ir ugniagesiams kartu sudėjus.

Partijos žada atverti galimybes aktyviai skolintis ir savivaldybėms – Liberalų sąjūdis ketina įteisinti galimybę savivaldybėms leisti obligacijas, taip pat planuoja sukurti „savivaldybių investicijų poreikius atliepantį finansinį instrumentą, kuris būtų jau veikiančios Nacionalinės plėtros įstaigos dalis ir per kurį valstybė galėtų savivaldybėms teikti paskolas palankesnėmis nei rinkos sąlygomis“.

Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“ nori žengti tuo pačiu keliu – žada šalinti perteklinius savivaldybių skolinimosi suvaržymus, o LŽVS leis joms laisviau skolintis užtikrindami valstybinio banko paramą. Įgyvendinus šiuos siūlomus, greta valstybinės skolos su palūkanomis atsirastų ir šešiasdešimties savivaldybių įsiskolinimai.

Jei prioritetas – viskas, iš tiesų prioritetas yra niekas

Šalia priemonių krašto saugumui stiprinti, partijų programose aptariamas finansavimo šiai sričiai didinimas. Socialdemokratai siūlo iš viso skirti 3,5 proc., o Laisvės partija – bent 4 proc. BVP. Visgi, jei partijos rimtai norėtų pasiekti šį tikslą, nuolat augančius valstybės finansinius išteklius derėtų nukreipti būtent šiai prioritetinei sričiai. Visgi, partijų programose didinti finansavimą siūloma praktiškai viskam, tad sąžiningo prioritetizavimo įgūdžių pasigendama.

Žiūrint į pastarosios kadencijos rengtų biudžetų išlaidų duomenis, matyti, kad išlaidų struktūra kito nežymiai: padidėjo išlaidos ekonomikai ir gynybai, bendrųjų valstybės paslaugų dalis šiek tiek sumažėjo. Šie minimalūs biudžeto struktūros pakeitimai buvo finansuoti ne iš sutaupyty lėšų, o laikinai sumažėjus valdžios skolos aptarnavimo išlaidoms. Taigi, augant valstybės biudžetui, ištekliai buvo skiriami inertiškai tolygiai visoms sritims, neatsižvelgiant į deklaruojamus prioritetus.

Partijų programų turinys leidžia daryti išvadą, kad inertiškumas išliks. Nėra aiškiai įvardinti prioritetai, kurie gali būti įgyvendinti pagrindžiant juos realiomis finansinėmis galimybėmis. Kasmet panašus pasiūlymų turgus atsiveria Seime, kai svarstant kitų metų biudžetą parlamentarai teikia išlaidas didinančias iniciatyvas, nenurodydami jų finansavimo šaltinių bei neatsižvelgdami į jų poveikį

valstybės skoliai. Ką jau bekalbėti apie tų siūlyimų atitikimą strateginiams valstybės tikslams ir prioritetams – dalis mieliau siūlo skolintais pinigais suremontuoti savo vienmandatės apygardos varpinę ar centrinėje aikštėje įrengti dar vieną fontaną. Įtvirtinus būtinybę Seimo nariams siūlant didinti išlaidas kartu pateikti, kuriai kitai sričiai finansavimas būtų mažinamas – diskusija dėl biudžeto išlaidų kryptių taptų racialesnė. Galbūt taip politikai būtų priversti pasirinkti prioritetus.

Ką galima žadėti?

Į Seimo rinkimus žengiančios politinės partijos į valstybės biudžetą nežiūri pakankamai atsakingai, nemato už jo mokesčių mokėtojų indėlio. Rinkimų programose jos, nors ir deklaruoja poreikį atsakingai valdyti valstybės finansus, tikisi atsiliepti į visus gyventojų lūkesčius.

Norint iš tiesų didinti gyventojų gerovę Lietuvoje, partijoms verčiau svarstyti, kaip įgalinti jos kūrimą – daugiau pinigų palikti piliečių kišenėse ir įmonių rezervuose, o biudžeto išlaidas skirti tik būtiniausioms valdžios funkcijoms finansuoti. Atsakingai pasirinkti svarbu ir rinkėjams – įvertinti, ar politikai aiškiai įvardija prioritetus, paaiškina, iš ko įgyvendins savo pažadus. Likimo ironija, kad vos laimėjusios rinkimus, partijos turės tvirtinti kitų metų biudžetą ir įgys atsakomybę už prisiimtų išlaidų finansavimą.

Tarp pokyčių ir stabilumo – kokią mokesčių politiką formuos naujoji valdžia?

Prieš kiekvienus rinkimus tikimės, kad politikai įsipareigos efektyviai mokesčių sistemai. Tokiai, kurioje mokesčiais surenkamos pajamos užtikrina bazinius visuomenės poreikius, o mokesčių našta nevaržo ekonominio aktyvumo, neiškreipia veiklos motyvų ir neskatina šešėlinės ekonomikos. Pasižiūrėkime, ką apie tai galvoja politinės jėgos.

Išnagrinėję į Seimo rinkimus žengiančių partijų programas, matome, kad dalis politikų, ruošiasi gliaudyti gausybę smulkių problemų vienu metu, kiti – teikia vienas kitam prieštaraujančius sprendimus. Treti deklaruoja įsipareigojimą bendrai kryptčiai, bet konkrečių priemonių nesiūlo.

Jautri, bet ar teisinga?

Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Lietuvos žaliųjų partija siūlo didinti mokesčių našta didesnes pajamas gaunantiems asmenims, pajamas apmokestinti nepriklausomai nuo pajamų šaltinio. Šios politinės jėgos mokestiniais pakeitimais siekia patenkinti didžiąją dalį visų socialinių grupių poreikių vienu metu. LSDP programoje žadama „*teisingiau*“ paskirstyti mokestinę našta gyventojams, įvedant didesnius tarifus pajamoms, viršijančioms šalies vidurkį. Ruošiamasi įgyvendinti šios vyriausybės paruoštą suminį progresinį pajamų apmokestinimą, prie įprasto galiojančio progresinio gyventojų pajamų mokesčio darbo pajamoms įtraukiant ir kitas, pavyzdžiui, kapitalo prieaugio, pajamas.

LSDP, Lietuvos žaliųjų partija, „Nemuno aušra“ ir Laisvės partija siūlo priemones, kurios turėtų sumažinti mokesčių našta mažesnes pajamas gaunantiems asmenims. Socialdemokratai ir „Nemuno aušra“ mokesčius mažins šeimoms su vaikais, žalieji – uždirbantiems mažiau nei vidutinis darbo užmokestis. Partija „Nemuno aušra“ ir Laisvės partija neapmokestinamųjų pajamų ribą tikisi suvienodinti su minimaliu darbo užmokesčiu ir taip padidinti mažiau uždirbančiųjų pajamas.

Laisvės partija taip pat žada plokščiau, visiems gyventojams vienodą GPM tarifą. Šiuo metu nustatytas 32 proc. GPM tarifas aukštas pajamas uždirbantiems asmenims, jų teigimu, turi „neigiamų pasekmių valstybės konkurencingumo politikai“, todėl jį reikia naikinti. Iš tiesų, šis tarifas prieštarauja beveik visų partijų keliamam tikslui skatinti aukštos pridėtinės vertės kūrimą ir sėkmingai konkuruoti regione.

Žada moratoriumą naujiems mokesčiams

Laisvės partija siūlo moratoriumą mokesčių pokyčiams po pirmųjų naujos parlamento kadencijos metų. Jie taip pat mano, kad apie svarbius pakeitimus turėtų būti pranešama prieš šešis mėnesius. Moratoriumą, tik jau dvejiems metams siūlo partija „Nemuno aušra“. Mokestinę politiką ji žada vykdyti taip, kad ji nedidintų socialinės atskirties ir leistų augti vidurinei visuomenės klasei.

Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai sako, kad mokesčių pertvarka reikalinga, todėl dėl mokesčių pertvarkos turinio ir apimties žada tartis pačioje kadencijos pradžioje. Prisimenant besibaigiančios kadencijos blaškymąsi su mokesčių reforma, tai atrodo kaip tam tikras *déjà-vous*. Esminėmis pertvarkos kryptimis įvardija teisingumą, paprastumą, konkurencingumą.

Liberalų sąjūdis pabrėžia, kad reikia stabilios ir nuspėjamos mokesčių politikos, kuri tęstųsi ilgiau nei rinkimų ciklai, ir pasisako už ilgalaikį mokesčių planą, apimantį penkerius ar daugiau metų. Už nesudėtingą mokesčių sistemą, nedidelę mokesčių tarifų įvairovę, lanksčią ir stabilią mokesčių sistemą, skatinančią ilgalaikį ekonomikos augimą, pasisako partija „Laisvė ir teisingumas“.

Ar pavyks nedidinti neapibrėžtumo?

Lietuvos žaliųjų partija siūlo supaprastinti mokesčių sistemą, panaikinant skirtingus mokesčių režimus įvairioms verslo struktūroms ir apmokestinant visas pajamas (darbo ir kapitalo) pagal vieningą sistemą. Čia verta priminti, kad pagrindinis darbo ir kapitalo apmokestinimo skirtumas yra kapitalui nebūdingos socialinės įmokos, kurias gyventojai moka savo sveikatos draudimui bei būsimai pensijai. 5 proc. skirtumas tarp pagrindinių tarifų taip pat atsirado dėl to, kad bazinės pensijos mokėjimas buvo perkeltas į biudžetą, drauge pridėdant 5 proc. prie GPM tarifo.

Liberalų sąjūdis, Laisvės partija ir Demokratų partija „Vardan Lietuvos“ pabrėžia mokesčių administravimo supaprastinimo svarbą. Laisvės partija pasisako už aiškią ir lengvai suprantamą mokesčių politiką. Demokratai siūlo mažoms įmonėms taikyti pinigų srautais pagrįstą mokesčių sistemą, kuri palengvintų administracinę našta. Taip pat siūlo tobulinti „mokesčių administravimo sistemą taip, kad smulkus verslas, kurio metinės pajamos neviršija 45 000 eurų, PVM ir pelno mokestį mokėtų tik gavus mokėjimus (įplaukas) pagal pardavimų sąskaitą faktūrą, t.y., pagal faktinį pinigų gavimo principą“.

Siekdama mokesčių prognozuojamumo ir depolitizavimo, Laisvės partija siūlo nuosekliai indeksuoti visus svarbiausius mokestinius dydžius. PVM ribą, nuo kurios privalu registruotis PVM mokėtoju, susies su „šalies infliacijos rodikliu, nustatant maksimalią apyvartos ribą, kurią būtų galima taikyti nederinant su Europos Sąjunga“.

Dėmesio centre – pelno mokestis

Įmonių pelno sulaukia dėmesio bemaž visų partijų programose: būsimiesiems Seimo nariams rūpi pagerinti investicijų iš pelno sąlygas. Suprantant, kad ekonomika laikosi ant jau veikiančių įmonių investicijų, tai yra pagrįstas rūpestis. Štai, žadėdama gerinti Lietuvos verslo aplinką, LSDP yra pasiryžusi spręsti galiojančių pelno mokesčio lengvatų neefektyvumo problemą bei plėsti jų taikymą. Ji siūlo taikyti „pelno mokesčio lengvatas į įmonės modernizavimą reinvestuojamam pelnui“, suvienodinti investicinio projekto pripažinimo kriterijus (taikomus transporto priemonėms ir nekilnojamam bei kilnojamam turtui), skatinti „realias mokslinių tyrimų ir technologinės plėtros

investicijas“. Paprastai, siekiant pasinaudoti tokiomis lengvatomis, reikia atitikti pajamų, darbuotojų skaičiaus ar investavimo krypties reikalavimus. O tai įmonėms didina administracinę naštą ir sukelia papildomus kaštus. Neramina socialdemokratų programoje minimas tikslas peržiūrėti „kapitalo mokesčius“, tiesiogiai prieštaraujantis jų siekiui didinti investicinės aplinkos patrauklumą.

Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga siūlo pelno mokesčio lengvatą investiciniams projektams iki 1 000 gyventojų turinčiose kaimiškose vietovėse, „pirmajai įsteigtai įmonei suteikti skatinamąsias 3 metų mokesčių atostogas“.

Laisvės partija žada 0 proc. pelno mokesčių reinvestuojamam pelnui, ir 0 proc. pelno mokesčio tarifą pirmaisiais dvejais veiklos metais. Įmonių augimą žada skatinti taikydami Pasaulio Banko rekomenduotą ribinį pelno mokesčio modelį, kuomet iki nustatytos ribos įmonės mokėtų 6 proc. tarifą, o viršijus ribą tik nuo dalies, kuri ją viršija, būtų mokamas 16 proc. tarifas.

Pavieniai, bet reikšmingi

LSDP planuoja įvesti prabangaus turto apmokestinimą. Žaliųjų partija tikisi „palaipsniui išplėsti nekilnojamo turto mokesčio bazę, įtraukiant daugiau nekilnojamojo turto objektų, ir judėti link visuotinio nekilnojamojo turto mokesčio“. Pabrėžia, kad mokestis neturėtų didinti naštos socialiai pažeidžiamiesiems asmenims. Demokratai „Už Lietuvą“ pabrėžia būtinybę mažinti šešėlinę ekonomiką, kad būtų didinamos mokestinės pajamos.

Ekonomikos augimui palankių mokesčių užtikrinti neįmanoma be atsakingo požiūrio į veiksmingą viešųjų išlaidų valdymą. Tą savo programoje taikliai pastebi Liberalų sąjūdis. Anot jo, prieš svarstant naujus mokesčius, būtina optimizuoti viešąsias išlaidas ir prioritetą teikti biudžeto išlaidų dalies valdymui, taip užtikrinant efektyvų mokesčių mokėtojų pinigų naudojimą.

Kiek toli gali pažadėti?

Efektyvi ir proporcinga mokesčių sistema gali tapti ekonomikos augimo varomąja jėga, kurti stabilią ir nuspėjamą aplinką įmonėms bei gyventojams, užtikrinti biudžetą valstybės prioritetinėms sritims. Tačiau į Seimo rinkimus išsiruošusių partijų programų analizė rodo, kad kairieji, nors ir matydami verslo aplinkos gerinimo per mokesčių sistemą poreikį, siekia nubausti didesnę vertę kuriančius Lietuvos piliečius. Socialiai pažeidžiamoms grupėms minėtos partijos žada pliūpsnį lengvatų: lengvatinį pridėtinės vertės mokesčio tarifą tam tikroms maisto produktų grupėms ar mažėjantį gyventojų pajamų mokesčio tarifą kuo daugiau vaikų auginančioms šeimoms. Kai kuriomis iš jų siekiama vykdyti ir socialinę politiką – skatinti daugiavaikių šeimų kūrimąsi.

Dešinieji savo ruožtu siūlo į tolimesnę ateitį nukreiptus sprendimus, kalba apie žmonių atsakomybę bei motyvaciją imtis veiklos. Tačiau jų poveikiui pamatyti reikia ne vienerių ar dvejų metų, tad kaip laimėti šiandienos rinkėjo balsą?

Atsakydamos į rinkėjų lūkestį, kone visos partijos sutaria dėl mokesčių sistemos stabilumo principo. Kaip tai dera su planuojamais pokyčiais, sužinosime jau netrukus.

Partijų požiūris į pensijas: tarp laisvės šiandien ir atsakomybės rytoj

Svarbiausios stabilios ir tvarios pensijų sistemos dedamosios – ilgalaikiškumas ir atsakomybės už orią ir aprūpintą senatvę pasidalinimas tarp piliečio bei valstybės. Tačiau į rinkimus žengiančios politinės partijos menkai paisydo blogėjančių demografinių tendencijų. Daugiau dėmesio skiria abstraktiems, trumpalaikiams sprendimams, kurie, jei ir patenkins šiandienos rinkėjų poreikius, negarantuos sočios ir ramios senatvės ateityje. Negana to – gali lemti didesnę mokesčių naštą ir sumažinti valstybės galimybes pasirūpinti tais, kuriems pagalbos reikės labiausiai.

Lietuvos pensijų sistemą laiko trys ramsčiai. Pirmasis – tai valstybės garantuojama socialinio draudimo pensija, likę du – paremti individualia žmogaus atsakomybe ir savanorišku kaupimu. Visuomenei sparčiai senstant, II-ojo ir III-iojo ramsčių arba, dažniau vadinamų pakopomis, silpninimas gali sukelti neatitaisytinų pasekmių kaupimo sistemai. Vis dėlto, tinkamai plėtojami, šie ramsčiai gali garantuoti tvarią ir stabilią pensijų sistemos ateitį.

Siūlo stiprinti savarankišką kaupimą

Tarp savarankiško kaupimo stiprinimo kryptį pasirinkusių politinių partijų dominuoja centro dešinės politinės jėgos. Natūralu, jos yra linkusios daugiau dėmesio skirti asmeninei atsakomybei už savo veiksmus ir ateitį bei ribotai valdžiai. „Liberalų sąjūdis“ savo rinkiminėje programoje pabrėžia pagrindinę pensijų sistemos užduotį – skatinti žmones savarankiškai taupyti ir papildomai kaupti senatvei. Priemonės tam pasiekti, anot programos, yra II ir III pensijų pakopos sistemų bei pasitikėjimo jomis stiprinimas, aktyvus visuomenės finansinio raštingumo ir individualios atsakomybės didinimas. Tikslai ir priemonės joms įgyvendinti – sveikintini, tačiau realus rezultatas reikalauja konkrečių veiksmų. Būtent to šios partijos programoje ir pasigendame.

Nuosekli kaupiamosios sistemos plėtra gali būti pasiekama didinant privataus pensijų draudimo aprėptį. Nuo 2004 m. Lietuvoje įmokos į II pensijų pakopą tarifas keitėsi daugiau nei dešimt kartų: nuosekliai augęs ir pasiekęs 5,5 proc. piką 2008 m. buvo sumažintas iki 1,5 proc., nuo 2012 m. pradėjęs kilti, šiandien jis apsistojo ties 3 proc.

Siekiant užtikrinti, kad antroji pensijų pakopa reikšmingai papildytų žemesnėse pakopose kaupiamą pensiją, įmokos tarifas turi būti nuolat didinamas. Tą pabrėžia Pasaulio banko analitikai. Taip, jų teigimu, sistema gyventojams darosi patrauklesnė, o motyvacija likti joje – didėja, kadangi žmonės žino sukaupsiantys pakankamai pajamų oriai senatvei užtikrinti. Panašus, tačiau ne iki galo aiškus užmojis – vėl gi, nenurodant nei tikslingų priemonių, nei iki galo nepaaiškinant jo reikšmės – pastebėtas Laisvės partijos programoje: „Plėsimė pensijų kaupimo sistemą iki 6 proc.“

Abiejų aukščiau minėtų partijų programose išskirtas ir pensijų sistemos tvarumui gyvybiškai svarbus tikslas – „depolitizuoti pensijų sistemą“ ir „ginti ją nuo pasikartojančių politinių atakų“.

Atmeta laiko pirmenybės principą

Kitų analizuotų partijų programose aptinkame asmeninės atsakomybės atmetimą ir požiūrį į valstybę, kaip pagrindinį aprūpintoją senatvėje. Laisvo pasitraukimo kaupimo II pensijų pakopoje ir lankstesnio lėšų atsiėmimo, nesulaukus pensinio amžiaus, žada siekti Lietuvos socialdemokratų partija, partija „Nemuno aušra“, Demokratų sąjunga „Vardan Lietuvos“. Tiesa, apie galimybę laisvai ir savo noru pasitraukti, pasisako ir Liberalų sąjūdis, taip prieštaraudamas siekiui skatinti žmones kaupti savarankiškai.

Neprivalomą dalyvavimą pensijų kaupime ir tik savanorišką pasirinkimą kaupti palaiko LSDP, „Tautos ir teisingumo sąjunga“, „Nemuno aušra“. Jos ignoruoja žmogaus prigimtyje užkoduotą pirmenybę greitam pasitenkinimui ateities sąskaita ir poreikį valstybei prisidėti prie jo keitimo. Šiuo metu galiojantis automatinis įtraukimas yra būtent tas įrankis, kuris padeda šį polinkį įveikti ir nuosekliai kaupti pajamas ateities vartojimui.

Svarbu ir tai, kad valstybės išlaidos pensijoms per pastaruosius tris metus išaugo 42 proc. ir kasmet augimo šuolis vis didesnis. Įtakos tam turėjo infliacija, tačiau tendenciją tai menkai keičia. Nepaisant to, tiek Tėvynės Sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, tiek socialdemokratai, taip pat „Nacionalinis susivienijimas“, „Taikos koalicija“, Valstiečių ir žaliųjų sąjunga, partija „Laisvė ir teisingumas“ pensijas siūlo ir toliau didinti.

Jam numatytas šaltinis – ekonomikos prieaugis, kai augant ekonomikai, į biudžetą surenkama daugiau pajamų. Tačiau pensijų gavėjų ratas tik didėja, o ar augs kitais metais ir ekonomika, niekada negalime žinoti. Todėl toks siūlymas – laikinas ir nukelia problemos sprendimą į ateitį, kadangi nuolatos bus prieinama ta riba, kai pajamų iš mokesčių ims trūkti.

Sulauksime ir 25 keitimo

Apžvelgę politinių partijų rinkimų programas, galime teigti – 24 kartus nuo nepriklausomybės paskelbimo keista pensijų sistema neabejotinai gali sulaukti dar ne vieno ir ne dviejų pakeitimų. Klausimas tik – kuria kryptimi.

Nors dauguma partijų pasisako už didesnę asmeninę laisvę, toliau formuojant Lietuvos pensijų kaupimo sistemą, svarbu nepamesti esminio principo: laisvė yra neatsiejama nuo atsakomybės. Kaupimo pensijai modelis, įdiegtas prieš du dešimtmečius, papildantis valstybės funkcijas savarankišku indėliu, įneša būtinas sutartines ribas ir atsakomybes į laisvą gyventojų disponavimą savo pajamomis. Turint galvoje šalies demografines tendencijas, kiekvieno iš mūsų atsakomybė už savo ateitį taps vis svarbesnė. Laisvė šiandien neturėtų prieštarauti laisvei senatvėje.

Kainų augimą valdyti žadančios partijos neįvardija esminių problemos ištakų

Gyventojų rūpesčiui dėl maisto, būsto, energijos ar paslaugų įperkamumo nemažėjant, politikai deda visas pastangas mus įtikinti, kad į pavienius sektorius nukreipti sprendimai sumažins kainas. Rinkiminėse programose apstu siūlymų, kaip sumažinti konkrečių prekių brangimą, ir kaltinimų įmonėms „godumu“, nutylint tikrąsias pinigų nuvertėjimo ir kainų augimo priežastis.

Kaip viena populiariausių priemonių kainoms valdyti rinkimų programose minimas lengvatinis pridėtinės vertės mokesčio (PVM) tarifas tam tikroms produktų grupėms. Tokį siūlymą galime aptikti Lietuvos socialdemokratų (LSDP), Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS), Lenkų rinkimų akcijos (LLRA) bei Tautos ir teisingumo sąjungos partijų programose. Pastaroji eina itin toli – siūlo nulinį PVM tarifą būtiniausioms maisto prekėms, lengvatinį – „visuomeniniam transportui ir kitoms būtinoms prekėms“. Socialdemokratai žada paneigti lengvatinių „tarifų įvedimo kritiką, esą jų realus teigiamas poveikis vartotojams neatsveria biudžeto praradimų“.

Nors mažesni mokesčiai leidžia įmonėms nukreipti išteklius į realių vartotojų poreikių tenkinimą, skirtingi mokesčių tarifai tik iškraipo konkurenciją ir didina administracinę našta. Siekiant išvengti infliacijos nulemtos mokesčių naštos didėjimo, svariau būtų grįžti prie žemų bei vienodų mokesčių tarifų.

Dešinesnių pažiūrų partijų programose aptinkame siūlymų, kaip spręsti būsto prieinamumo problemą. „Laisvės ir teisingumo“ partija žada atsisakyti A klasės energetinio tvarumo reikalavimo, kuris, anot jų, „nepateisinamai“ išaugino būsto kainas. Liberalų sąjūdis siūlo leisti gauti paramą pagal pirmojo būsto jaunoms šeimoms programą ne tik perkantiems, bet ir statantiems savo būstą. O Laisvės partija tikisi sumažinti statybos leidimų išdavimo trukmę, paprastinant biurokratinius reikalavimus.

Tiesa, nei viena jų neakcentuoja ilgą laiką Europos Centrinio Banko (ECB) vykdytos pinigų politikos, kai bazinės palūkanų normos buvo laikomos nuliniame lygyje. Tai buvo esminis veiksnys išauginęs tiek būsto, tiek visas kitas kainas. Nauji pinigai į ekonomiką dažnai patenka būtent išdavus būsto paskolą, todėl natūralu, kad šiam sektoriui ir teko didžiausia infliacijos dozė. Dėl to nuolat augant nekilnojamo turto kainoms, būstą gyventojams įsigyti be paskolos tampa sudėtinga. Dabar, išaugus paskolų palūkanoms – skolinimasis taip pat tapo brangesnis. Taip atsirado būsto prieinamumo problema, kurią partijos bando spręsti, siūlydamos fragmentinius pokyčius.

Vienintelė LSDP, savo programoje apskritai mini ECB ir akcentuoja būtent pastarąjį pinigų politikos sugriežtinimą, kuris, anot jų, tik „apsunkino padėtį“. Jie taikliai pastebi, kad šeimos buvo prislėgtos staigaus palūkanų pabrangimo, centrinio banko sprendimai prislopino ekonomikos augimą. Tačiau ir socialdemokratai nieko neužsimena apie tokių veiksmų priežastis – ECB ryžtą staigiai išsižadėti prieš tai rekordinėse žemumose laikytų nulinių palūkanų, nutraukti pinigų „spausdinimą“, kuris

nuvertino ne tik būsto paskolas turinčių šeimų, bet kiekvieno eurus savo kišenėje turinčio gyventojų santaupas ir mažino perkamąją galią. Apie tai nekalba nei viena partija.

Gajus godumo infliacijos mitas

Bet didžioji dalis politikų kalba apie tariamą verslo kaltę. Štai, socialdemokratai žada imtis „įstatymų pataisų, kad būtų sutramdytas dalies rinkos dalyvių godumas“. Valdžios institucijos, anot LSDP, bus įpareigos „įdėmiau stebėti“ ir „griežčiau bausti“ įmones: „(n)eleisime gamybos, finansų, energetikos, prekybos ir internetinių paslaugų gigantams kurti monopolijų, nepagrįstai kelti kainų ir pažeidinėti vartotojų teisių“. Panašus požiūris atsispindi ir Demokratų sąjungos „Vardan Lietuvos“ programoje, kurioje žadama sutelkti „politinį dėmesį“ į kainų augimo problematiką. „Demokratai“ siūlo skatinti kainų stebėsenos profesionalumą, „aktyvuodami“ priežiūros institucijų veiklą.

Vis tik politikai turėtų suprasti, kad tokio dalyko, kaip „neteisinga“ kaina nėra – vertindami kainą kaip pirkėjai, esame linkę manyti, kad ji yra per didelė, nes tai yra mūsų išlaidos. Vertindami kainą kaip pardavėjai, manome, kad ji – per maža, nes tai mūsų potencialios pajamos, atlygis už darbą bei išteklius. Todėl atsakingi politikai turėtų nustoti kalbėti apie tariamą „godumo“ sukeltą infliaciją ir nepriešinti vartotojų su jų poreikius atliepiančiais gamintojais bei paslaugų tiekėjais.

Lieka tvarkytis su pasekmėmis

Priimdami prielaidą, kad nuolatinis kainų augimas yra neišvengiama, kai kurių partijų atstovai įsitikinę, kad valdyti infliaciją galima dirbtinai auginant žmonių pajamas. „Suvaldėme infliacijos padarinius ėmęsi didinti žmonių pajamas ir riboti energijos kainų augimą“, – rašoma Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) programoje. Konservatoriai akcentuoja, kad „antiinfliacinėms“ priemonėms, tokioms kaip energetikos kainų kompensavimas, papildomas valstybės išmokų indeksavimas, buvo skirta daugiau nei 1,6 mlrd. eurų. Taip, siekdami spręsti kainų augimo problemą, valdantieji tik dar labiau didino pinigų kiekį šalies ekonomikoje. Per pastaruosius ketverius metus jis Lietuvoje išaugo 70 proc. Tai ir lėmė dirbtinį paklausos išaugimą, kurio produkcijos apimtys ir pasiūla taip ir nesugebėjo pasivyti. Šį procesą neišvengiamai lydėjo rekordinis kainų augimas.

Nuolatinis ir nepertraukiamas kainų augimas yra pagrindinis ir oficialus ECB tikslas. Pinigų politikos formuotojai siekia to, ką jie vadina „kainų stabilumu“ – 2 proc. metinės infliacijos „vidutiniu laikotarpiu“. Tai reiškia, kad jie nepageidauja ne tik per spartaus kainų augimo, kurį matėme pastaraisiais metais, bet ir priešingo proceso – kainų mažėjimo. Tokia politika nuosekliai nuvertina žmonių santaupas, euro perkamąją galią, mažina pasitikėjimą valiuta.

Todėl ilgalaikis ir tvarus sprendimas kainoms valdyti būtų klausimo dėl ECB tikslo kėlimas Europos institucijose. Priešingu atveju, tariamas valdžios siekis kovoti su kainų augimu tik prieštarauja kitos valdžios įstaigos – centrinio banko – vykdomai politikai. Jeigu klausimas dėl ECB tikslo ir

naudojamų priemonių nekeliamas, politikai turėtų susilaikyti nuo kišimosi į kainų mechanizmą ir nevaizduoti galintys spręsti infliacijos problemą.

Taigi, siekiant spręsti nuolatinio pinigų nuvertėjimo ir nepertraukiamos infliacijos problemą būtina pripažinti ir suprasti šio reiškinio ištakas. Vienintelis realus būdas sumažinti gėrybių ribotumą yra darbas, produktyvi žmogaus veikla. Siekiant jį užgožti „spausdintais“ pinigais – gėrybių trūkumas galiausiai pasireiškia staiga kylančiomis kainomis.

Didžiosios utopijos rinkimų programose

Rinkiminėse partijų programose galima aptikti ne tik paprasto populizmo, bet ir rinkėją gundančių utopijų. Jomis ignoruojama realybė – išteklių ribotumas ir darbo bei verslo kaip vienintelės produktyvios veiklos, atliepiančios žmogui kylančias stokas. Neužtruko, kol Lietuvos politikai į savo programas importavo Vakarų viešojoje erdvėje aptarinėjamas utopines idėjas: universalias bazines pajamas (UBP), ar darbo savaitės sutrumpinimą išlaikant tą patį atlygį.

Pinigai visiems! Nepriklausomai nuo pastangų

Universalijų bazinių pajamų šalininkai laikosi nuostatos, kad tai puikus būdas išgelbėti žmoniją nuo skurdo technologinės kaitos metu. Tokia priemonė esą suteiks nepriklausomybę nuo darbo. Idėją, kad kiekvienam gyventojui reikėtų mokėti fiksuotą pinigų sumą, nepriklausomai nuo to, kiek jis uždirba ir ar apskritai dirba, galima aptikti Demokratų sąjungos „Vardan Lietuvos“ ir Lietuvos žaliųjų partijos programose. Tiesa, nėra aišku, ar žadamos tik diskusijos, ar siekiama realaus įgyvendinimo: „Su socialiniais partneriais sieksime aptarti ir įvertinti Universalijų bazinių pajamų programos įgyvendinimą Lietuvoje, išmėginti jos taikymą“, – deklaruojama „žaliųjų“ programoje. Tuo metu „demokratai“ žada plėsti UBP taikymą, kad kiekvienas lietuvis turėtų „teisę į tinkamo dydžio pajamas“. Tačiau nei šios idėjos įgyvendinimui reikalingų lėšų, nei finansavimo šaltinio savo programoje jie neįvardija.

O paskaičiuoti, prieš svaidantis tokiu pažadu, verta. Jeigu visas valstybės išlaidas socialinei apsaugai padalintume po lygiai kiekvienam gyventojui, nepriklausomai nuo jo pajamų, ateinančiais metais galėtume išmokėti apie 290 eurų žmogui per mėnesį. Vargu, ar tokia suma būtų pakankama siekiant patenkinti „bazinius“ poreikius. Be to, nėra aišku, kaip Sodros biudžeto lėšos būtų papildomos ateityje. Įdomu, ar UBP siūlančios partijos tikrai sutiktų atsisakyti visų šiuo metu mokamų „neuniversalijų“ išmokų, skiriamų pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms – senatvės ar neįgaliųjų pensijų.

Dar didesnė problema nesusijusi su finansais ir valstybės biudžeto galimybėmis. Darbas, visų pirma, yra atsakas į materialinę stoką. Darbe žmonės gauna daugiau negu tik pajamas – įgyja gebėjimų ir užmezga ryšius su kitais žmonėmis. UBP naikintų paskatas veikti, o tai turėtų pasekmių daugeliui, bet pirmiausiai būtent tiems, kurie ir taip stokoja įgūdžių, kompetencijų ar pasitikėjimo savimi. Todėl reikėtų matyti ir kitą, distopinę šio siūlymo pusę – nuo valdžios priklausomą, socialiai izoliuotą žmogų.

Daugiau už mažiau

Dar viena dalies partijų programose aptinkama utopija – įstatymais sutrumpinti išdirbtų valandų skaičių, o atlyginimą išlaikyti tokį pat. Jos užuomazgas – „remti“ Europos Sąjungos institucijų pastangas sutrumpinti darbo savaitės laiką – aptinkame Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos

(LVŽS) programoje. „Demokratai“ taip pat žada įsitraukti į šias diskusijas europiniu lygiu ir priduria, kad jų „tolimos perspektyvos vizija“ yra savaitė, kurioje 4 dienos skiriamos darbui ir 1 darbuotojo mokymuisi. Džiugina tai, kad programose kol kas žadamos tik diskusijos, o ne aktyvus šio siūlymo įgyvendinimas.

Siūlymas trumpinti darbo savaitę išlaikant tokį patį atlyginimą iš esmės reiškia, kad politikai nesibodi rinkėjams žadėti to, ko negali įgyvendinti: esą vien aktyviomis diskusijomis galima padidinti atlyginimus už tokią pačią sukuriamą vertę. Žinoma, kad kiekvienas iš mūsų, gavęs tokį pasiūlymą, mielai jį priimtume, tačiau jo įgyvendinimas jau tektų ne politikams, o diena iš dienos darbuotojų trūkumo problemą bandantiems išspręsti įmonių, ligoninių, poliklinikų bei mokyklų vadovams. Juo labiau, kad keturių dienų darbo savaitė galiotų ne tik mums, bet ir mūsų gydytojui, kirpėjui ar valstybės tarnautojui, kuriam ir taip nepavyksta prisiskambinti. Tai supratę, pasiūlymą permąstyti iškart.

Galiausiai, atlyginimas yra „uždirbamas“, o ne „gaunamas“. Siūlymo šalininkai mano, kad dėl trumpesnės savaitės sumažės stresas ir nuovargis, dėl to didės darbo efektyvumas. Jeigu iš tiesų tą patį darbą padaryti pavyksta per trumpesnį laiką – jokia valstybės intervencija čia nebūtina. Tačiau jeigu paaiškėtų, kad darbų greičiau padaryti niekaip nepavyksta – trumpesnė darbo savaitė sumažins darbuotojų pasiūlą ir dar labiau padidins jų stygių, padaugės atvejų, kai dėl darbuotojų trūkumo žmonės darbe patiria stresą, plinta perdegimo sindromas. Dėl to, žinoma, kaltas visuomenės akyse liks darbdavys, negalėjęs užtikrinti tinkamesnių darbo sąlygų. Politikai čia bus niekuo dėti.

Suprasti savo pačių ribotumą

Žinoma, neįgyvendinami politikų pažadai neapsiriboja šiais siūlymais. Tačiau politiko branda reiškia gebėjimą atskirti tai, kokia apimtimi ir kam reikia padėti, o kada bandymas pasirūpinti veda prie „įkalinimo“ valdžios gnaužtuose. Supratus, kad ne visos rinkėjų problemos ir nepasitenkinimai turi būti adresuoti politikui, Seimo nariai galėtų nustoti amžinai pataikauti ir kurti lūkestį, jog jie turi galią išspręsti visas asmenines žmogui kylančias stokas. Toks gebėjimas leistų koncentruotis į tvarkos pačių politikų „darže“ užtikrinimą.